

طراحی پژوهش‌های اجتماعی

نورمن بلیکی

www.ketab.ir

ترجمه
حسن چاووشیان

نشرنی

سرشناسه: بلیکی، نورمن، ۱۹۳۳ - م. Blaikie, Norman W. H. ● عنوان و پدیدآور: طراحی پژوهش‌های اجتماعی / نورمن بلیکی؛ ترجمه حسن چاوشیان ● مشخصات نشر: تهران، نشر نی، ۱۳۸۴. ● مشخصات ظاهری: ۴۱۸ ص. ● شابک: X-827-312-964 چاپ سوم: 2-827-312-964-978 ● وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا ● یادداشت: چاپ چهاردهم: ۱۴۰۰ (فیبا). ● یادداشت: عنوان اصلی: **Designing social research: the logic of anticipation, 2000** ● موضوع: علوم اجتماعی - روش‌شناسی ● شناسه افزوده: چاوشیان، حسن، ۱۳۴۱ - مترجم. ● رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۴ ط ۴ ۸ ب ۸ / H ۶۱ ● رده‌بندی دیویی: ۳۰۰/۷۲ ● شماره کتابشناسی ملی: م ۸۴-۳۴۰۰

قیمت: ۱۴۶۰۰۰ تومان

www.ketab.ir

نشرنی

طراحی پژوهش‌های اجتماعی

نورمن بلیکی

مترجم: حسن چاوشیان

چاپ چهاردهم: تهران، ۱۴۰۰، ۷۷۰ نسخه

لیتوگرافی: باختر ● چاپ و صحافی: غزال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۲-۸۲۷-۲

نشانی: تهران، خیابان دکتر فاطمی، خیابان رهی معیری، تقاطع خیابان فکوری، شماره ۲۰

کد پستی: ۱۴۱۳۷۱۷۳۷۱، تلفن دفتر نشر: ۸۸۰۲۱۲۱۴، تلفن واحد فروش: ۸۸۰۰۴۶۵۸-۹، نمابر: ۸۹۷۸۲۴۶۴

www.nashreney.com ● email: info@nashreney.com ● nashreney

© تمامی حقوق این اثر برای نشرنی محفوظ است. هرگونه استفاده تجاری از این اثر یا تکثیر آن کلاً و جزئاً، به هر صورت (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است.

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
۱۳	اهداف این کتاب
۱۵	مخاطبان
۱۶	نگارش کتاب
۱۸	ساختار کتاب
۲۰	ماهیت علم در علوم اجتماعی
۲۱	مفاهیم پایه
۲۳	بیانیه‌ای برای پژوهش اجتماعی
۲۷	۱. تدوین پیشنهاد پژوهش و طرح پژوهش
۲۷	مقدمه
۳۰	پیشنهاد پژوهش
۳۸	طرح پژوهش
۵۲	نتیجه‌گیری
۵۵	۲. طراحی پژوهش اجتماعی
۵۵	مقدمه
۵۶	دیدگاه‌های رایج درباره‌ی طرح پژوهش
۶۰	طبقه‌بندی طرح‌های پژوهش
۶۳	دیدگاهی دیگر
۶۴	الزامات بنیادی
۶۴	عناصر مرکزی
۶۶	آرمان و عمل

مقدمه

جای رشک است، اما مشیت خداوند بر آن بوده که مسائل آسان نصیب فیزیکدانان باشد. (Lave and March 1975)

اهداف این کتاب

پژوهش اجتماعی سه مرحله اصلی دارد: برنامه‌ریزی، اجرا و گزارش. در برخی از انواع پژوهش، این سه مرحله از هم جدا هستند و از همین ترتیب پیروی می‌کنند. در سایر انواع پژوهش، ممکن است این سه مرحله درهم بیامیزند. این کتاب درباره مرحله اول یعنی درباره طراحی پژوهش اجتماعی است نه درباره جزئیات اجرای آن. مسلماً، در برنامه‌ریزی باید پیش‌بینی شود که پژوهش چگونه انجام خواهد گرفت، و شناختن زیر و بم‌های روش‌های تحقیق در مرحله برنامه‌ریزی ضروری است تا بتوان تصمیم‌های خوبی اتخاذ کرد.

برنامه‌ریزی در همه انواع پژوهش‌های اجتماعی نقش حیاتی دارد. نداشتن برنامه به معنای پذیرش خطر از دست دادن کنترل پروژه و ناکامی در اتمام موفقیت‌آمیز آن است. این واقعیت که در برخی از انواع پژوهش تصمیم‌های مربوط به برنامه‌ریزی باید در جریان پژوهش گرفته شوند، نمی‌تواند عذر و بهانه‌ای برای ظفره رفتن از برنامه‌ریزی دقیق در آغاز پژوهش باشد. با این حال، ممکن است برای برنامه‌ریزی نیازمند پژوهش مقدماتی^۱ یا اکتشافی^۲ باشیم تا اطلاعات لازم برای تصمیم‌گیری‌های مربوط به طرح پژوهش به دست آید.

بحث درباره عناصر اصلی طرح تحقیق، و روابط بین آنها، شاید ظاهراً شباهت زیادی به بحث مراحل انجام پژوهش اجتماعی داشته باشد. اما، تشخیص تفاوت میان فرایند برنامه‌ریزی، اجرای تحقیق و بازسازی این فرایند در مرحله گزارش بسیار اهمیت دارد. کاپلان (Kaplan 1964) به تفاوت

1. preliminary research

2. exploratory research

میان «کاربرد منطقی» و «منطق بازسازی‌شده» اشاره کرده است، یعنی تفاوت میان چگونگی انجام پژوهش و چگونگی نمایش انجام‌شدن آن. در مرحله بازسازی، فرایندی که تا حدی مبهم و نامنظم بوده است به فرایندی منظم و کنترل‌شده مبدل می‌گردد. این امر به‌خصوص درباره پژوهش میدانی یا قوم‌نگاری صدق می‌کند.

مواد و مصالح و توالی مراحل تحقیق در ذهن مجریان تحقیق شباهتی به آنچه روی کاغذ گزارش می‌شود ندارد. آنچه در نهایت سرهم‌بندی و متقن می‌شود، از صافی چکش‌کاری‌های همیشگی عقلانی‌سازی می‌گذرد که مسیر زیگزاگ تحقیق را صاف و مستقیم می‌نمایند و کل مطالعه را به طرح منطقی خوش‌ساختی مبدل می‌سازند که نقطه شروعی دارد و نقطه پایان مشخصی. (Hutheesing 1990: 10)

مایلم به این دو مقوله کاپلان، «منطق پیش‌بینی» را نیز بیفزایم، یعنی فرایند برنامه‌ریزی بچگونگی اجرای پژوهش. مسلم است که پیروی تام و تمام از منطق پیش‌بینی، همواره امکان‌پذیر نیست؛ در صورت برخورد با موانع پیش‌بینی‌نشده و یا بیشتر شدن فهم محقق از پدیده مورد مطالعه، تغییراتی لازم می‌آید. گمان می‌کنم که بسیاری از پژوهشگران گزارش پروژه‌های خود را طوری می‌نویسند که به نظر آید آنها کار را با منطق پیش‌بینی شده‌ای آغاز کرده‌اند درحالی‌که، شاید چنین نبوده است.

آنچه من طی سال‌ها از پژوهشگران و دانشجویان دوره‌های تکمیلی مشاهده کرده‌ام این است که رهیافت عمومی به پژوهش اجتماعی فقط نوعی تلاش کورمال است. به ندرت می‌توان طرح پژوهشی کاملاً مدونی دید که پیش از آغاز پژوهش اصلی، آماده شده باشد. شاید پژوهشگران تازه‌کار از خطرات عدم برنامه‌ریزی کامل آگاه نباشند، و بدون راهنمایی‌های لازم، ممکن است با نتایج بسیار متزلزل و گاهی مفتضح، کار را به آخر برسانند. انجام پژوهش اجتماعی خوب، حتی بدون محدودیت‌ها و نقایص ناشی از برنامه‌ریزی ضعیف هم، خود به اندازه کافی دشوار است. هاکیم (1: 1987) می‌گوید شاید پژوهشگران منفرد بتوانند کورمال کورمال جلو بروند، اما مطالعات «بزرگ‌مقیاس»^۱، مثل پروژه‌هایی که برای دولت یا سایر سازمان‌های بزرگ اجرا می‌شوند و مطالعاتی که شامل تیم‌های چند رشته‌ای است و یا برنامه‌های تحقیقاتی که دربرگیرنده چندین مطالعه مربوط به یک موضوع یا مجموعه‌ای از مسائل‌اند، مستلزم طرح‌های کاملاً مشخصی در همان بدو امر هستند. من با مطلب دوم موافقم اما با مطلب اول نه. پژوهشگران منفرد نیز نیازمند برنامه‌ریزی دقیق پژوهش خود هستند.

این کتاب مروری است بر عناصر عمده یک طرح پژوهش و درباره‌گزینش‌هایی بحث می‌کند که

باید در مورد هریک از این عناصر به عمل آورد. با اینکه همه یا برخی از این عناصر را شاید بتوان در کتاب‌های عمومی روش‌های تحقیق اجتماعی یافت، اما معمولاً بحث درباره آنها بسیار مختصر و سطحی است. دلمشغولی اصلی این کتاب‌ها معرفی فنون جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها به دانشجویان دوره‌های کارشناسی است. با اینکه آشنایی با این فنون الزامی است، اما انتخاب از میان آنها به جنبه‌های بنیادی‌تری از پژوهش مربوط می‌شود، یعنی به پرسش‌هایی که پژوهش باید به آنها پاسخ دهد و استراتژی‌هایی که برای یافتن این پاسخ‌ها باید در پیش گرفت.

مخاطبان

این کتاب را عمدتاً برای آن دسته از دانشجویان دوره‌های تکمیلی علوم اجتماعی نوشته‌ام که درصدد اجرای پروژه پژوهش تجربی برای پایان‌نامه یا رساله خود هستند. منظورم از «پروژه پژوهش تجربی» پژوهشی است که می‌کوشد از طریق جمع‌آوری و/یا تحلیل داده‌های تجربی مربوط به جنبه‌هایی از زندگی اجتماعی پاسخ‌هایی برای پرسش‌های پژوهش فراهم آورد. این کتاب برای دانشجویانی که رساله نظری محض در دست دارند نوشته نشده است، یعنی پژوهش‌هایی که مستلزم مرور، نقد و یا ترکیب و ادغام نظریه‌های موجودند، و یا پروژه‌هایی که تماماً بر منابع موجود متکی هستند. اما، بخش‌هایی از این کتاب می‌تواند برای دانشجویانی که مطالعات تاریخی در دست دارند مفید باشد، هرچند که این امر بستگی به سبک خاص پژوهش تاریخی آنها نیز دارد.

مخاطبان اصلی شامل دانشجویان رشته‌هایی مثل جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و علوم سیاسی، و حوزه‌های بین رشته‌ای مثل مددکاری اجتماعی، جغرافیای اجتماعی، ارتباطات، برنامه‌ریزی و مطالعات توسعه، می‌شود. با اینکه امیدوارم دانشجویان اقتصاد و روان‌شناسی نیز از این کتاب بهره‌برند، اما به خوبی می‌دانم که سابقه جامعه‌شناسی من، که گستره خاصی از رهیافت‌های پژوهشی را شامل می‌شود، این دو رشته آخر را از کانون توجه من دورتر ساخته است. با این حال، امیدوارم این کتاب بتواند دیدگاه رایج و پذیرفته‌شده به پژوهش را در این رشته‌ها نیز وسعت بخشد.

این کتاب برای دانشگاهیان نیز نوشته شده است، به خصوص کسانی که به تازگی به عنوان استاد راهنما در پژوهش‌های دوره‌های تکمیلی ایفای نقش می‌کنند. این کتاب راهنمای انجام چنین نقشی نیست بلکه چارچوبی است برای کمک به دانشجویان جهت مهیا ساختن طرح پژوهش و/یا یک پیشنهاد پژوهش. همچنین برای دانشگاهیانی که دانشجویان خود را درگیر پروژه‌های پژوهشی انفرادی یا گروهی می‌کنند نیز می‌تواند مفید باشد.

در اینجا حاصل تجربیات خود در زمینه تدریس روش‌شناسی پژوهش به دانشجویان دوره‌های تکمیلی؛ تدریس روش تحقیق، آمار و فلسفه علوم اجتماعی به دانشجویان دوره کارشناسی؛ راهنمایی پژوهش بسیاری از دانشجویان دوره‌های تکمیلی و گروه‌های دانشجویان کارشناسی؛ و نیز اجرای پژوهش‌های فردی خود را ارائه خواهم کرد. من و دانشجویان دوره‌های تکمیلی ناچار بود، ایم